
Vzdělávací strategie romských žáků středních škol

Dana Bittnerová

Vzdělávací strategie romských žáků středních škol

(Analýza efektivity dotačního programu MŠMT Podpora romských žáků středních škol)

Na konci roku 2003 navázala Fakulta humanitních studií spolupráci s MŠMT na projektu Analýza efektivity dotačního programu Podpora romských žáků středních škol. Primárním cílem výzkumu bylo vypracování relevantní expertízy, která by vyhodnotila účelnost vynaložených státních prostředků v oblasti vzdělávání Romů. Jejím adresátem se stalo MŠMT, resp. vláda. Ukázalo se však, že zjištění z tohoto výzkumu mohou mít širší dosah. Díky nastavení dotačního programu a absence jiných přístupných zdrojů dat lze učinit dané poznatky předmětem vědeckého poznání právě v oblasti vzdělávání Romů.

Dotační program Podpora romských žáků středních škol vešel v účinnost na základě zákona v roce 2000. Do roku 2002 tento program spadl do působnosti Rady vlády pro národnostní menšiny. V současné době jej zajišťuje MŠMT. Je určen dětem a mladým lidem z romských rodin, především ze sociálně slabých rodin. Do programu se mohou přihlásit romští žáci všech středních škol, které jsou zařazeny v síti středních škol ČR - maturitních i nematuritních oborů (učilišť a praktických škol), včetně speciálních a vyšších odborných škol. Finanční příspěvek z dotačního programu se v současnosti vyplácí v maximální výši 7000,- Kč na osobu za jedno kalendářní pololetí. Pomáhá hradit náklady na školné, stravování, ubytování, školní potřeby a ochranné pomůcky. Žák starší 26 let může také žádat o příspěvek na cestovné. Administrativně je tento dotační program garantován školou. Když škola neprojeví vůli pro své žáky zažádat o dotaci, žák na ni nedosáhne.

Realizovaný dotační program Podpora romských žáků středních škol má tedy posílit motivaci Romů ke školnímu vzdělání. Zároveň však nabízí výchozí data pro sledování vzdělávacích strategií dětí a mladých lidí z romských rodin. Deklarace romství spojená s tímto dotačním programem je totiž jedním z mála relevantních příznaků, podle nichž lze provádět věrohodné analýzy stavu a tendencí ve vzdělávání Romů v ČR.

Cíle výzkumu, metody a stav jeho rozpracovanosti

Cíle, který si výzkumný projekt vytkl, logicky vycházejí z objednávky MŠMT a i s ohledem na problematiku školství výrazně směřují do oblasti aplikované antropologie.

V tomto smyslu se prvním a klíčovým krokem stala analýza školní trajektorie romských žáků středních škol, kteří žádali o dotaci. Akcent přitom spočíval v kvantitativním sběru a vyhodnocení dat. V centru pozornosti se ocitla a) otázka volby střední školy, upřednostňování maturitních či nematuritních oborů, b) otázka kontinuální vzdělávací kariéry, c) otázka genderového a věkového rozložení romských žáků středních škol, d) otázka jejich školní úspěšnosti v závislosti na nejrůznějších faktorech a e) otázka jejich následného směřování do ekonomických struktur společnosti ČR (zaměstnání, následné studium, nezaměstnanost). S ohledem na objednávku MŠMT pozornosti neunikla ani otázka využití přiznané dotace právě v závislosti na úspěšnosti studia.

Výzkum školních trajektorií romských středoškoláků, kteří žádali o dotaci dosud proběhl ve dvou etapách. S ohledem na časový horizont bylo zvoleno výběrové šetření. V první etapě výzkumu (listopad a prosinec 2003) byl stav studia zjišťován pouze u žadatelů o dotaci v prvním pololetí roku 2000 a v prvním pololetí roku 2003, a to ve čtyřech krajích ČR s nejvyšším zastoupením žadatelů (Moravskoslezský, Ústecký, Středočeský a Praha). Klíčový se přitom ukázal soubor žáků - žadatelů v prvním pololetí roku 2003. Výzkum realizovaný přímým kontaktem terénních pracovníků s představiteli školy podchytil údaje o 672 žácích 135 škol (98,4% žáků - žadatelů). Druhá etapa (květen až říjen 2004) si pak vytkla za cíl doplnit sledovaný soubor o žáky-žadatele ze zbývajících krajů ČR, kteří musely být v první etapě výzkumu z časových důvodů opomenuti. Zde však úspěšnost v zjišťování dat s ohledem na korespondenční metodu výzkumu klesla na 75,7% (343 žáků). Přesto však v současné době jsou shromážděny údaje o více než 1000 žácích, kteří se prostřednictvím dotačního programu přihlásili ke svému romství, unikátním souborem informací.

Druhým cílem, který obě etapy výzkumu sledovaly, bylo zjišťování názorů a zkušenosti škol s dotačním programem. Kvalitativně-kvantitativní analýza (vyjádřené názory mluvčích škol byly kódovány a kvantitativně vyhodnoceny) ukázaly na řadu problémů, které se pojí nejen s realizací vlastního dotačního programu, ale také s podmínkami, které školy nabízí žákům z romských rodin. Tyto informace spolu s výraznou neproporcionalitou v rozložení žadatelů v jednotlivých krajích ČR vedly k vytčení dalších badatelských úkolů.

Jedním z nich je výzkum plánované následné vzdělávací kariéry romských žáků po ukončení ZŠ. Smyslem tohoto výzkumu je evaluovat zjištěné závěry z prvních dvou etap výzkumu. Konfrontace již analyzovaných dat s údaji o žácích - absolventech ZŠ ukáže nejen míru proporcionality v souboru žáků-žadatelů, ale také jasně konstatuje, jak velké procento žáků z romských rodin žádnou další vzdělávací kariéru neplánuje. S ohledem na rozsah zvoleného úkolu bude opět přikročeno k výběrovému šetření. Výzkum se zaměří především na lokality s vyšší koncentrací romské populace. V současné době probíhá pilotní výzkum, který by měl získat informace z 30 základních škol.

Součástí tohoto výzkumu bude i kvalitativní sběr dat. Sledovány budou jednak strategie vedení škol a učitelů při motivování romských žáků k úspěšnému přechodu na další třetí stupeň školy, jednak jejich zkušenosti s přístupem k žákům z romských rodin. Zde se jako klíčovou jeví problém nízké míry institucionální arbitrárnosti romství a s tím spojené otázky: Kdo je romský žák?

Výzkum by se však neměl vzdálit středním školám, naopak měl by se na ně vrátit. Na základě kvalitativního i opět kvantitativního výzkumu by měly být ověřeny a holisticky vysvětleny skutečnosti, které ukázal kvantitativní výzkum dotačního programu. Následnost této etapy po výzkumu na základních školách je logická. Podstatnými se v současné době jeví tři otázky:

a) stabilita romských žáků v prvním ročníku (časová následnost jejich selhání a motivy tohoto selhání versus úspěšná motivace pro pokračování ve studiu - v to počítajíc i dotační program,)

b) studijní úspěšnost žáků pobírající dotaci ve srovnání s žáky bez dotační podpory (srovnávací analýza studijních výsledků a počtu zameškaných hodin romských žáků SŠ s dotací, bez dotace a ostatních žáků)

c) administrativní podpora romských žáků vedením školy v sobě zahrne výzkum vůle a procedurálních kroků při zajišťování dotačního programu MŠMT. Tedy osloví nejen školy, které se již do programu zapojily, ale také ty, které pro své žáky tuto finanční podporu neadministrují.

Tento výzkum proběhne tedy jak na školách, které garantují svým žákům možnost přihlásit se do programu, tak ty které tento program z nejrůznějších důvodů pro sebe dosud neobjevily nebo nepřijaly za vlastní.

Nejdůležitější částí výzkumu by se ovšem měla stát kvalitativní analýza postojů samotných romských žáků středních škol. Na základě položených rozhovorů s žáky budou zjišťovány jejich postoje ke vzdělání (funkčnost školy, docenění jejího významu, kariérní volba a její motivy, následně zařazení do ekonomiky a společnosti ČR, podpora rodiny, vzory), postoje k dotačnímu programu (zavazuje, pomáhá, jak se dozvěděl, jak jej administruje, jak nakládá s penězi - dočerpá?, ví o jiných možných dotacích, zažívá pocit exkluze v souvislosti s programem).

Dva poslední úkoly výzkumu jsou pouze vědeckou perspektivou, krokem, který bude následovat po splnění předchozích cílů výzkumu. S jejich realizací za příznivé konstelace se počítá až v roce 2005 a 2006.

Jak vyplývá z výše uváděných zadaných úkolů, projekt využívá jak kvantitativní tak kvalitativní metody sběru dat. Údaje vztahující se ke školní úspěšnosti byly získány na základě dotazníkové ankety; v první etapě administrované terénním pracovníkem, v druhé etapě zadané korespondenčně. Forma dotazníkového šetření bude využita i při zjišťování následné volby další vzdělávací kariéry žáků základní školy.

Naopak kvalitativní metody byly a budou využity při zjišťování postojů představitelů škol a žáků k perspektivám jak dotačního programu, tak zvyšování vzdělání dětí a mladých lidí z romských rodin. Primárním nástrojem kvalitativního výzkumu se stanou položené rozhovory s aktéry škol.

Realizátoři výzkumu

V současné době byl výzkum realizován ve dvou etapách. Iniciátorem první se stalo MŠMT, které projekt zaštitilo nejen vahou své instituce, ale také přímou dotací na jeho uskutečnění. Na financování se ovšem podílel i Kabinet pro výchovu k demokratickému občanství Fakulty humanitních studií UK, který hradil statistické zpracování dat. Druhá etapa je pak v současnosti hrazena výhradně z prostředků Kabinetu, ale zároveň je morálně podpořena úzkou spoluprací s MŠMT.

Vědeckým a odborným vkladem do úspěšného zvládnutí první a druhé etapy vytýčeného úkolu přispěl tým kmenových pracovníků CVVOE při FHS UK a jejich externích pracovníků pod vedením D. Bittnerové a M. Hajské. Statistické vyhodnocení zajistila firma Point, konkrétně M. Šmídová. Reálně na projektu dále participovali či participují (dle abecedy): M. Bořkovcová, L. Budilová, J. Kačírek, M. Levínská, M. Moravcová, O. Poduška, L. Prudký, P. Sedláčková. Velký dík patří antropoložce M. Šobrové z MŠMT, která s přípravou výzkumu významně pomohla.

Výsledky výzkumu a jejich adresát

Jak již bylo řečeno v úvodu, výzkumný projekt navazuje na zadání MŠMT a směřuje tak i nadále především do oblasti aplikované antropologie. Interpretace dat kvalitativní a kvantitativní povahy poskytnou komplexní pohled na problematiku romského středního školství a významu státních dotací v procesu zvyšování školní motivace žáků z romských rodin.

Adresátem tohoto výzkumu by se měly stát:

1. Státní instituce působící v oblasti výchovy na úrovni celostátní (MŠMT) využijí výsledky výzkumu pro evaluaci vlastního dotačního programu a pro vytváření a inovování koncepcí výchovy dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.
2. Na úrovni krajů a případně lokalit mohou státní instituce konfrontovat vlastní práci v oblasti vzdělávání romských žáků středních škol s prací v jiných regionech. Zároveň je mohou motivovat k zavedení účinných opatření, které by posílily trend vstupování a úspěšného zvládnutí středoškolského studia romských žáků (např. tlak na zvýšenou informovanost pověřených pracovníků, účelně směřované finanční dotace školám).
3. Závěry výzkumu se stanou důležitým zdrojem informací pro učitele a studenty, kteří se orientují na problematiku vzdělávání žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.
4. Výzkum má bezprostřední dopad i na akademický rozvoj poznání. Kromě praktických poznatků je jeho ambicí formulovat také teoretické závěry.

V současné době tedy již existuje expertíza, která vyhodnocuje a interpretuje výsledky první etapy výzkumu. Jako taková se stala podkladem pro informaci pro vládu ČR o realizaci sledovaného dotačního programu. Reálným odběratelem těchto poznatků se stala i odborná a vědecká veřejnost, která měla možnost se s výsledky práce seznámit na odborných seminářích a vědeckých konferencích, případně ve vědeckých sbornících. V současné době se připravují data k vypracování studie, která by měla doplnit zjištění o stavu čerpání dotace pro celou ČR.

Dana Bittnerová